

Klaudy Kinga

Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
klaudy.kinga@btk.elte.hu

A fordításspecifikus explicitációról húsz év után

Kivonat: Az explicitáció a fordítástudományi szakirodalomban széles körben tárgyalt művelet. Klaudy (1998) négy kategóriáját különítette el: kötelező, fakultatív, pragmatikai és fordításspecifikus. Ez a kategorizáció sok vitát váltott ki, különösen a negyedik kategória, melynek létét többen kétségbe vonták a szakirodalomban pl. Englund Dimitrova (2005a, 2005b), Becher (2011), Heltai (2014), Robin (2014), Vermes (2018). Szemére vetették a szerzőnek azt is, hogy nem adott példákat erre a műveletre. A tanulmány áttekinti az elmúlt 20 évben született javaslatokat, érveket hoz fel a kategória megtartása mellett, és példákön szemlélteti, hogy a fordító részéről mi az a kognitív többlet, ami a fordításspecifikus explicitációhoz vezet.

Kulcsszavak: fordításspecifikus explicitáció, kategorizáció, kritikai áttekintés, kognitív többlet

On translation-specific explicitation 20 years on

Abstract: Explicitation is a widely discussed operation in translation studies. Klaudy (1998) distinguished four categories of explicitation: obligatory, optional, pragmatic, and translation-specific. This categorization has provoked much controversy, especially the fourth category, the existence of which has been questioned by several scholars e.g. Englund Dimitrova (2005a, 2005b), Becher (2011), Heltai (2004), Robin (2007), Vermes (2018). The author was also blamed for not giving examples for this operation. The present study reviews the suggestions made over the last 20 years, puts forward arguments in favour of retaining this category and illustrates with examples the cognitive surplus on the part of the translator that leads to translation-specific explications.

Keywords: translation-specific explicitation, categorization, critical review, cognitive surplus

1. Bevezetés

Ahogy Vörösmarty Mihályt a *Szép Ilonka* megírásához az vezette, hogy zsongott fejében ez a két sor: „*Hervadása liliomhullás volt,/Ártatlanság' képe, 's bánaté*”, úgy ihletett meg engem az alábbi szép explicitációs művelet, amelyet Jonathan Franzen *Twenty-seventh City* című regénye *A huszonhetedik város* címmel megjelent magyar fordításának elején olvastam.

(1) A week later the *sightings* began. (Franzen 5)

(1a) Ezután egy héttel a *St. Louis-i járókelők kezdtek furcsa jelenségeket észlelni az utcán.* (Bart 9)

Ez a példa, amelyre még visszatérek, jól szemlélteti a fordításspecifikus explicitációt, amelyet angolul 1998-ban próbáltam meg leírni és definiálni, magyarul pedig 1999-ben. Sok hazai és több nemzetközi reflexiót kaptam rá, és arra gondoltam, érdemes lenne ezeket áttekinteni, és megvizsgálni, közelebb jutottunk-e az elmúlt húsz évben ennek az explicitációs kategóriának a meghatározásához és egyáltalán létjogosultságához. Példáimat Jonathan Franzen *The Twenty-seventh City* (1986) című regényének Bart István által készített fordításából veszem (2016).

2. A regényről

Jonathan Franzen első regénye St. Louisban játszódik. A cím arra utal, hogy a dicső város, amely fénykorában az Egyesült Államok negyedik legnagyobb városa volt, 1984 táján a népesség száma alapján a 27-ik helyre csúszott vissza. A nagy kérdés a valaha szétválasztott közigazgatású megye és a város újraegyesítése, de mögötte kíméletlen ingatlanspekulációs ügyletek zajlanak, az újonnan kinevezett indiai-amerikai származású rendőrfelügyelőnövelésével. S. Dzsammu sorra megnyeri kétes tisztaságú városfejlesztési terveinek a város vezető embereit, csak egyvalakivel, a város szimbólumát, a Jefferson Diadalívet kivitelező Martin Probsttal nem bír, ezért elhatározza, hogy módszeresen tönkreteszi a családját. E két ember harcáról szól Franzen első regénye, mélyen beleágyazva az amerikai valóságba, St. Louis életébe, tereibe, utcáiba, városrészeibe.

3. Az explicitáció fajtáiról általában

A fordításspecifikus explicitációról azóta készülök részletesebben írni, amióta az explicitációs szócikkem a *Routledge encyclopedia of translation studies*-ban (Baker 1998) megjelent. Az explicitáció azt jelenti, hogy a fordításban felszínre hozunk a forrásnyelvben csak szunnyadó jelentéseket, valamit több szóval adunk vissza, vagy konkretizáljuk a jelentést, vagy a mondat vagy szöveg valamely elemét hangsúlyosabb helyzetbe hozzuk. Szuperkategória, sokféle lexikai, grammatikai és szövegszintű átváltási műveletet takar. Az explicitációnak mint a feltételezett fordítási univerzálék egyikének Blum-Kulka (1986) és Baker (1993) óta hatalmas irodalma van, már akkor is volt, amikor a szócikket írtam, az én hozzájárulásom csupán a négy fő típus elkülönítése volt: kötelező, fakultatív, pragmatikai és fordításspecifikus explicitációt különíttem el.

A szócikkre sok hivatkozást és néhány kritikai megjegyzést kaptam, amiért a négy alaptípus (*obligatory, optional, pragmatic and translation-inherent explicitation*) leírásakor az utolsó, a fordításspecifikus explicitációra nem adtam példát (Becher 2011: 23). Többen azt is felvetették, hogy nincs is szükség erre a kategóriára, hiszen minden explicitációs művelet besorolható az első három kategóriába. Vagy a nyelvi rendszerek különbségei miatt van rá szükség (kötelező explicitáció vö. 3.,3a), vagy a szövegépítési szokások különbségei miatt (fakultatív vö. 4.,4a) vagy a háttérismeretek különbsége miatt (vö. pragmatikai 5.,5a).

Kötelező explicitáció:

(2)...the most eligible bachelor in St. Louis married *a princess from Bombay*. (Franzen 5)

(2a)... a város legjobb partijának tartott fiatalember *egy Bombay-ből származó indiai hercegnőt* vett feleségül. (Bart 9)

Fakultatív explicitáció:

(3a) *She still admired him as an ornament* (Franzen 18)

(3a) Dzsammu még mindig szívesen legeltette rajta a szemét, de már csak mint szobadísz. (Bart 22)

Pragmatikai explicitáció:

(4) (...) Indians were noticed loughing with no evident *purpose on the skybridge between Dillard's and The St. Louis Centre*. (Franzen 6)

(4a) (...) indiaiak béméskodtak a *Dillard Áruház és a St. Louis Centrum toronyháza között átívelő fedett átjáróról*. (Bart 10)

A (2) és (2a) példában az angol jobbra álló jelző (*a princess from Bombay*) teszi kötelezővé a balra helyezéssel járó melléknévi igenév betoldását a magyarban (*Bombay-ből származó*). A (3) és (3a) példában fakultatív explicitációkat látunk, hiszen a *she* személyes névmás nemcsak konkretizálható (Dzsammu), hanem el is hagyható, az *admired* ige nem szorult feltétlenül bővebb kifejtésre (*szívesen legeltette rajta a szemét*), lehetett volna így is: *Még mindig csodálta*. A (4) és (4a) példában pedig nyilvánvaló, hogy a fordító pótolja az olvasó hiányzó topográfiai háttérismereteit, mikor a St. Louisban játszódó regény építményeinek nevéhez (*Dillard, St. Louis Centre*) hozzáteszi, hogy *áruház és toronyház*.

4. A pragmatikai explicitációról

Már a St. Louisban játszódó regény tartalmának fenti rövid ismertetéséből is kikövetkeztethető, hogy az olvasók eltérő háttérismeretei miatt az explicitációs műveletek harmadik típusára, a pragmatikai explicitációra nagy szükség lesz a magyar fordításban. Az első két típussal, a nyelvi rendszerek különbségei miatti kötelező explicitációval és a szövegkohézió megteremtése miatti fakultatív explicitációval nem is fogunk foglalkozni, hiszen arra bármely fordítás számtalan példát kínál.

De hogyan lehet és miért érdemes elkülöníteni a pragmatikai explicitációt a fordításspecifikus explicitációtól? Mi jellemezhetné jobban a fordító feladatát az egyre újabb célnyelvi kultúrákkal szembekerülő forrásnyelvi mű átültetésekor, mint éppen a pragmatikai explicitáció szükségessége, azaz a célnyelvi olvasók háttérismereteinek finom, észrevétlen kipótlása. A pragmatikai explicitáció éppen akkor válik szükségessé mikor két nyelv, két kultúra szembekerül egymással.

Azért mégis van egy érdekes különbség. A pragmatikai explicitáció abban különbözik a fordítás-specifikus explicitációtól, hogy könnyen tetten érhető, és a forrásnyelvi szöveg felől is megközelíthető. A pragmatikai explicitációk feltárásakor a regény angol szövegét olvasva is láthatjuk, hogy mit kell itt majd a magyar olvasónak megmagyarázni. Ezek általában a reáliák, azaz olyan jeltárgyak és azok elnevezései, amelyeknek a célnyelvben nincs megfelelője, vagy más a konnotációja.

A *huszonhetedik város* című regényben jó példa erre a *Gateway Arch*, amely szimbolikus jelentőségű építmény St. Louisban és a regényben is. A majdnem 200 méter magas boltíves acélkapu az internetnek hála rengeteg képen megnézhető, de ha valakinek megvan az angol eredeti, a könyvborítón is látható. Bármilyen sok képi és szöveges információt nyújt azonban az internet, a fordítónak a *Diadalív* megfeleltetésen kívül nincs nagyon más lexikai választása. A magyar olvasó azonban a *Diadalív* szóról a párizsi diadalívre, vagy Titus diadalívére asszociál, azaz derékszögben hajló kő és márvány építményekre és semmiképpen nem egy acélból épült óriási elliptikus boltívre. Ezt a képet

kell a fordítónak megváltoztatni. A *Gateway Arch* esetében az első explicitáció egy tulajdonnévvel való kiegészítés: *Jefferson-diadalív*.

(5) Martin Probst was the general contractor whose company has built the *Gateway Arch*. (Franzen 21)

(5a) Martin Probst volt a fővállalkozó, akinek a cége a *Jefferson-diadalívet* építette. (Bart 24)

Tehát egy amerikai elnök nevét használta magyarázatként a fordító. Jó példa arra, hogy a pragmatikai explicitáció esetén a fordító sok mindent kinyomozhat a megmagyarázandó forrásnyelvi reáliáról, de választania kell, mivel és hogyan bővíti az olvasó ismereteit. A magyar olvasó Jeffersonról sem tud sokkal többet, csak azt, hogy amerikai elnök volt valamikor, de ezzel már megadtuk a súlyát az építmények. Pedig nem Jefferson építette, hanem az ő emlékére, és a Vadnyugatot meghódító diadalmas pionírok emlékére épült 1963 és 1965-ben Eero Saarinen tervei alapján. Szerencsére a regényben sokszor fordul elő az *Arch* vagy *Gateway Arch*, tehát fokozatosan kirajzolódik az olvasó szeme előtt, hogy milyen építményről van szó, és mi a jelentősége a város és a regény szereplői számára. Hogy ez milyen gyorsan történik, az a fordítótól függ. Attól, hogy milyen ütemben bővíti az olvasó háttérismereteit.

5. A fordításspecifikus explicitáció

A negyedik típust, a fordításspecifikus explicitációt valóban kissé fellengzősen a „rögös út” metaforával próbáltam megmagyarázni. Olyan fordítási műveleteket értettem rajta, amelyeket a fordítás ténye tesz szükségessé. Az a tény, hogy a forrásnyelvi szerző olyan úton jutott el a gondolattól (képtől, szituációtól) a forrásnyelvi formához, amelyen a fordító nem tudja visszajuttatni a célnyelvi olvasót ugyanahhoz a gondolathoz (képhez, szituációhoz).

Azt már az előző alfejezetben megállapítottuk, hogy a pragmatikai explicitáció miben különbözik a fordítás-specifikus explicitációtól. A pragmatikai explicitáció a forrásnyelvből kiindulva is megközelíthető. A forrásnyelvi szövegben látszanak azok a helyek, ahol a fordítónak majd kiegészítésekre lesz szüksége. A fordítás-specifikus explicitáció esetében a forrásnyelvi szövegen nem látszik semmi. Ismételjük meg a bevezető példát:

(6) A week later the *sightings* began. (Franzen 5)

(6a) Ezután egy héttel a *St. Louis-i járókelők* kezdtek *furcsa jelenségeket észlelni az utcán*. (Bart 9)

Nem mondhatjuk, hogy a *sightings* szónak nincs megfelelője a magyarban, és ezért a fordítónak a célnyelvben hosszasan kellett magyarázkodnia. A fordító tudja, hogy a szerző itt arra gondol, hogy az indiai rendőrfőnöknő megjelenése után St. Louis utcáin elkezdtek indiai családok megjelenni. Ezt maga a szerző is elmondja egy mondattal később, mikor arról ír, mit észleltek St. Louis lakói: *Például olyasmit, hogy a Cervantes Kongresszusi Központtól alig egy saroknyira egy tíztagú indiai család álldogál egy járdaszigeten. A nők száriban voltak, a férfiak sötét öltönyökben, a gyerekek rövid sportnadrágban és garbóban. Mindannyian kissé bosszús arckifejezéssel, de fegyelmезetten tekintettek maguk körül* (Bart 10). A fordító, aki ismeri a szituációt, ezt a tudását előre hozza a bekezdés bevezető mondatába. Volt egy művelet, amelyet mindenképpen végre kellett hajtania, kontextuális alanyt kellett betoldani a mondatba, és ha már a magyar fordításban megjelentek a *járókelők*, akkor a fordító felveszi az

ő nézőpontjukat, és onnan már csak egy lépés az, hogy az ő szemükkel nézzük a történéseket, arról beszélünk, hogy ők mit láttak.

Ez a technika folytatódik a továbbiakban is. Az angol személytelen fogalmazás kiváltására újabb és újabb alanyok kerülnek be a magyar fordításba, és az új alanyokkal új szemszögből látjuk a cselekményt.

(7) *Indians were noticed* lounging with no evident purpose on the skybridge between Dillard's and The St. Louis Centre. *They were observed* spreading blankets in the art museum parking lot and preparing a hot lunch on a Primus stove... (Franzen 6)

(7a) *Többen is látták*, amikor indiaiak báméskodtak a Dillard Áruház és a St. Louis Centrum toronyháza között átívelő fedett átjáróról. *Szemtanúk jelentették*, hogy indiaiak pokrócokat teregettek ki a szépművészeti múzeum parkolójában, aztán ebédet kotyvasztottak maguknak egy kempingfőzőn ... (Bart 10)

Mint a (7) példa mutatja, az angolban a St. Louisba érkező indiaiak szemszögéből látjuk a cselekményt (*indians were noticed, they were observed*), a fordításban (8a) pedig a város lakói vagy egyenesen a rendfenntartó szervek szemszögéből. Erre a műveletre csak azért van szükség, mert az angol nyelv a magyarral kerül szembe, ahol erre a nézőpontváltásra a szenvedő szerkezet hiánya miatt szükség van. Az alanyok betoldása, a magyarban hiányzó szenvedő szerkezetek esetén (*járókelők, többen, szemtanúk*) fordításspecifikus explicitációnak nevezhető, mert csak azért van rá szükség, mert a célnyelvben valamit nem lehet olyan egyszerűen kifejezni, mint a forrásnyelvben. De csak félig nevezhető annak. A kiváltó okot ugyanis a (7) és a (7a) példában meg tudjuk magyarázni a plusz-minusz kategóriák rendszerbeli különbségével. Ha a kiváltó ok nem teszi is kötelezővé a célnyelvi megoldást, de a választott megoldások (*többen is látták, szemtanúk jelentették*) szépen beleilleszkedik a fakultatív explicitáció kategóriájába. Akkor talán nincs is szükség a fordításspecifikus explicitáció fogalmára? Többen így gondolják. Az elmúlt húsz évben sok tanulmány foglalkozott az explicitációs műveletek fajtáival, kategóriáinak megállapításával. Tekintsünk át néhányat, mit javasoltak helyette.

6. A fordításspecifikus explicitáció körüli vita

1999-es tanulmányomban azokat az explicitációs műveleteket neveztem fordításspecifikusnak, amelyek „nem magyarázhatók sem a nyelvek rendszerbeli vagy nyelvhasználati különbségeivel, sem a kulturális különbségekkel, vagyis a magyarázatot csak a fordítás természetében kereshetjük” (Klaudy 1999: 13) A fordítás természetében rejlő okokat kutatva három irányban kerestem a magyarázatot:

- (1) Az egyik ok az lehet, hogy a fordító „hozott anyagból”, a pszicholingvisztika terminusával élve „kívülről megadott program” szerint dolgozik. Olyan gondolatokat kell nyelvi formába öntenie, amelyeket nem ő gondolt el, s aki elgondolta, más gondolkodási stratégia szerint járta be a gondolattól a nyelvi formáig vezető utat, mint ahogy ő tette volna, ha a saját gondolatait fogalmazza meg. Vagyis a fordító mindig rögzösebb úton jut el a gondolattól a nyelvi formáig, mint az eredeti szöveg írója. S ez a rögzösebb út nyilvánul meg abban, hogy a fordítás szövege hosszabb, több szót tartalmaz, mint az eredeti.
- (2) A másik ok, hogy a fordító **hivatásos nyelvi közvetítő**, akinek legfontosabb célja, hogy létrejöjjön a megértés a két kommunikáló fél között, és ezért minden lehetséges eszközzel (magyarázatokkal, betoldásokkal, kiegészítésekkel) igyekszik elősegíteni,

hogy a célnyelvi befogadó megértse a szöveget.

- (3) A harmadik ok az explicitáció és az implicitáció **aszimmetrikusságában** kereshető. (Klaudy 1999: 14, kiemelés az eredetiben)

Ezt a három okot a témával később foglalkozó különböző tanulmányok különböző mértékben elfogadták, sőt bővebben kifejtették (vö. Pym a kockázatkerülésről 2005, Becher az aszimmetria hipotézis magyarázó erejéről 2011). Amit az elmúlt húsz évben született tanulmányok szinte mindegyike kifogásolt, az az explicitáció negyedik típusa, a fordításspecifikus explicitáció. Vagy más elnevezést tartottak volna helyesnek, vagy fölöslegesnek tartották ezt a negyedik kategóriát. Hozzá kell tenni, hogy a *Routledge encyclopedia of translation studies*-ban a „*translation-inherent explicitation*” kifejezést használtam (Klaudy in Baker 1998:83), majd később a szakirodalomban felbukkant a „*translation-proper explicitation*” terminus is (Kamenická 2008).

Englund Dimitrova (2005a) bírálata abból indul ki, hogy én szövegalapú kategóriákat állítottam fel, pedig nemcsak a fordítás produktumát, hanem a folyamatát is figyelembe kell venni. Ő introspekciós jegyzőkönyvek (*think-aloud protocols*=TAP) és billentyű aktivitás elemzése (*log-file analysis*) módszerével végzett folyamatkutatást kezdő és gyakorló fordítókkal (2005b). A kísérleti alanyok kihangosított gondolatainak elemzése alapján megállapította, hogy nincs közvetlen megfelelés a forrásnyelvben felmerülő probléma és a célnyelvi megoldás típusa között. Vagyis a FNy szöveg és a CNy szöveg egybevetése nem mindig mondja meg, milyen folyamat vezetett az explicitációhoz. Sok fordítói döntés nem vezethető vissza a forrásnyelvre. Ami visszavezethető, azt konvencionalizált (2005a), később normakövető (2005b) explicitációnak nevezi (Englund Dimitrova 2005a, 2005b). Ide tartozónak tartja az én első két kategóriámat. Ami nálam pragmatikai és fordításpecifikus explicitáció, azt ő egybevonja és stratégiai explicitációnak nevezi, hiszen a probléma megoldása nem hagyományos, hanem egyedi stratégiai döntést igényel.

Több tanulmányt szentelt a kérdésnek Robin Edina, aki Anikóval közösen végzett felméréseiben (2011) még használja a fordításspecifikus explicitáció terminust, de disszertációjában Englund Dimitrovához hasonlóan ő is összevonja később a harmadik és negyedik típust.

A fordításspecifikus kategória helyett a szerkesztési stratégiai vagy egyszerűen szerkesztési elnevezést javaslom azokra az explicitációval vagy implicitációval járó beavatkozásokra, amelyek nem a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszere miatt szükségesek, hanem a problémák megoldását szolgálják, és a szöveg kontextusából fakadnak. (Robin 2014:49)

Az első két kategória is új nevet kap Robin disszertációjában: szabálykövető és normakövető elnevezéseket javasolja. A disszertáció 2018-ban könyv formájában is megjelent *Fordítási univerzálék* címmel, abban megváltoztatja a harmadik kategória elnevezését, és a következő kategóriákat használja: *szabálykövető*, *normakövető*, *stratégiaikövető*. A *stratégiaikövető explicitáció* nemcsak új elnevezés a *fordításspecifikus explicitációra*, hanem kitágítja a fogalmat is.

Stratégiaikövető: fakultatív művelet, segítségével a nyelvi közvetítő a kontextusból merítve törekszik a szakmai és olvasói igények kielégítésére, az egyértelműsítésre, ügyelve az információ feldolgozhatóságának megkönnyítésére és a kontextuális hatás megőrzésére (Robin 2018:53)

Míg Robinnál (2018) a pragmatikai explicitáció beolvadt a stratégiaikövető

explicitációba, Vermes Albert (2018) egy ugyancsak hármass felosztásban megőrizné Robin Edina első két kategóriáját (*szabálykövető* és *normakövető*) azokra az esetekre, amelyekben a nyelvek szerepet játszanak, és visszahozná a *pragmatikai explicitáció* kategóriát a nyelvi nem indokolható esetekre. Nála ez lenne a harmadik típus, ami egyaránt lefedné a háttérismeretek különbsége miatti explicitációt és azt, amit én fordításspecifikus explicitációnak neveztem.

Vermes (2018) veti fel Heltaira hivatkozva (2014), hogy a *fordításspecifikus explicitáció* terminussal az is probléma lehet, hogy nemcsak a kétnyelvű kommunikációra jellemző az explicitáció, hiszen az egynyelvű kommunikációban is állandóan válogatunk az explicitebb vagy implicittebb megfogalmazások között. Ez az érv szerintem kivédhető azzal, hogy a másodlagos kommunikációs helyzetnek mindenképpen vannak megkülönböztető vonásai: pl. az, hogy egy másik nyelven elgondolt gondolatot kell visszaadnunk egy térben és időben nagyon különböző kommunikációs helyzetben, nagyon különböző befogadók számára. Éppen az emiatt szükséges explicitációkat nevezem én fordításspecifikusnak.

Elismerem, hogy a négy kategóriám nem különül el élesen egymástól, és vannak köztük átfedések. Egyik súlyos probléma a kötelező/fakultatív elkülönítés, és erre talált megoldást Heltai Pál (2014: 183), aki éppen ezen az alapon osztotta fel az explicitációs típusokat.

Kötelező explicitáció:

- nyelvi (nyelvtani, lexikai)
- szövegszerkezési (kohézió)

Fakultatív explicitáció:

- nyelvi (nyelvtani, lexikai)
- szövegszerkezési (kohézió)
- pragmatikai (pragmatikai partikulák betoldása, következtetési jelentések kifejtése, illokúció explicit jelzése, értelmezéshez szükséges háttérismeretek betoldása)
- fordításspecifikus explicitáció

Heltai felosztása abból a szempontból fontos, hogy az első csoporttal nem érdemes foglalkozni. A kutató számára csak az érdekes, ahol van választási lehetőség, és bizony a nyelvi rendszerbeli és szövegszintű különbségek esetén is gyakran előfordul, hogy csak a FNy formától való elrugaszkodás a kötelező, és a CNy-i lehetőségek nem korlátozottak. Mint látjuk, Heltai (2014) megtartaná a *fordításspecifikus explicitáció* terminust, bár hangsúlyozza, hogy „az explicitáció önmagában nem fordításspecifikus jelenség, de bizonyos típusainak gyakorisága jellemző lehet a fordításra” (Heltai 2014: 178).

A fordításspecifikus explicitáció terminus legnagyobb ellenzőjeként Viktor Bechert kell megemlíteni (2010), aki már tanulmányának címében is dogmának nevezi a *translation-inherent* explicitáció kategóriáját, amelytől minél előbb meg kell szabadulni. Ezt az állítását később disszertációjában gazdasági szövegek angol–német és német–angol fordításának manuálisan elemzett korpuszán is bizonyítja. Végösszefoglalása az, hogy minden explicitáció megmagyarázható a nyelvek lexiko-grammatikai rendszerének különbségeivel. Bár a *translation inherent* explicitáció fogalmának szerinte félrevezető bevezetéséért elsősorban Blum-Kulkát (1986) hibáztatja, nekem is szememre veti, hogy a szócikkemben erre a kategóriára nem adok példát (Becher 2011:23). Ezt próbálok némileg pótolni a következőkben.

7. A kognitív többlet mint a fordításspecifikus explicitáció magyarázata

Azt tehát már eldöntöttük, hogy melyek a kritériumai a fordításspecifikus explicitációnak:

- Ne legyen kötelező.

- Ne legyen indokolható és megmagyarázható a két nyelv rendszerbeli különbségeivel.
- Ne legyen indokolható és megmagyarázható a két nyelv nyelvhasználati különbségeivel.
- Ne legyen indokolható és megmagyarázható a FNy-i és a CNy-i olvasó háttérismereteinek különbségével.

Tehát akármilyen szép explicitáció, az alábbi példa nem felel meg a céljainknak:

(8) Never conceding defeat, the prophets never asked. (Franzen 26)

(8a) A próféták, akik sohasem ismerték el a vereségüket, sohasem tették fel maguknak ezt a kérdést. (Bart 19)

A (8a) az angol–magyar fordításra jellemző szintemelő fordítás szép példája, de tökéletesen magyarázható az információ nyelvi kódolásának nyelvek közti különbségeivel. A következő példát viszont bátran nevezhetjük fordításpecifikus explicitációnak.

(9) Barbara Probst had driven off punctually (Franzen 27)

(9a) Barbara Probst hajszálpontosan akkor, amikor kellett neki, beült a kocsijába és elhajtott. (Bart 31)

A (9a) a fordításpecifikus explicitáció tökéletes példája. A fordítói művelet teljes mértékben fakultatív. A fordító, aki ismeri az egész regényt, ismeri Barbara Probstot, ezt a tudását beépíti ebbe a mondatba, hogy minél jobban képbe helyezze az olvasót. Probsték a mintacsalád, akiknek kiegyensúlyozott életén most akarnak repedéseket ejteni a rendőrfőnöknő megbízottai. Most az egyik gázóra-leolvasónak öltözött indiai megbízottjának, Szinghnek a szemével látjuk az eseményeket, aki már ott van a közelben, csak azt várja, hogy a háziak elmenjenek, és tehesse a dolgát, a poloskák beültetését, a hangerő beállítását stb. Ezért került be a fordításba, hogy *hajszálpontosan akkor, amikor kellett neki*, pedig az angolban csak *punctually* volt. Ezt a műveletet az angoltól kiindulva nem tudtuk volna megjósolni.

Mutatunk példát az angoltól megjósolható explicitációra:

(10) Ready in his pocket were surgical latex gloves for fingerprint protection. (Franzen 27)

(10a) A zsebében viszont ott lapult az orvosi gumikesztyű, *nehogy ujjlenyomatokat hagyjon*. (Bart 31)

(11) Looking around he was impressed by the gerat quantity of junks. (Franzen 27)

(11a) Ahogy körülnézett, meghökkenve látta, *hogy mennyi lim-lom van itt felhalmozva*. (Bart 31)

A két angol nominális szerkezet, a *for fingerprint protection* és a *by the gerat quantity of junks* felemelése és önálló mondategységgel való fordítása, az angol eredetit olvasva is megjósolható. A magyar megoldások, a *nehogy ujjlenyomatokat hagyjon* és a *hogy mennyi lim-lom van itt felhalmozva*, akár tankönyvi példamondatként is szolgálhatnak a szintemelő fordításra, a szövegből kiragadva is látszik, mit kell tennie itt a fordítónak.

A következőkben az ezektől eltérő, az angoltól nem megjósolható explicitációkra adunk példákat. Amikor látszik, hogy a fordító, aki többet tud a regényről, mint az olvasó, beleviszi a tudását a fordításba. Tehát most nem a „rögös út” hipotézist teszteljük, amely még

mindig eléggé a nyelvek közötti különbségekre épül, hanem inkább a kognitív többletet, azt a többlettudást a regény helyszínéről, idejéről és szereplőiről, amelyet a fordító folyamatosan fejben tart, és ami ez által felpezsdíti a kreativitását.

(12) Right now she was concerned *only with the means*. (Franzen 29)

(12a) Egyelőre az kötötte le, hogy *mi úton-módon fog boldogulni*. (Bart 34)

(13) Jammu needed *some sort of leverage initially*. (Franzen 30)

(13a) Dzsammunak mindig szüksége volt arra is, *hogy eleve legyen valami a kezében, amibe belekapaszkozhat* (Bart 34)

(14) If Rolf had time for tennis, *than why not Municipal Growth?* (Franzen 40)

(14a) Ha arra van ideje, hogy teniszezni járjon, *akkor miért nem képes eljönni az igazgatósági ülésre?* (Bart 40)

(15) Barbara always got mad enough at Rolf for the two of them combined; *he 'ceased to bother*. (Franzen 40)

(15a) Barbara mindig kettejük helyett is éppen eleget szidta Rolfot; *Probst már nem is nagyon figyelt oda rá*. (Bart 44)

A (12) és a (13) esetében Dzsammu rendőrfőnöknő gondolataiban vagyunk, az explicitációk *mi úton-módon fog boldogulni* (12a) *hogy eleve legyen valami a kezében, amibe belekapaszkozhat* (13a) a fordító tudástöbbletét tükrözik. A (14) példában Probst beszél a sógoráról, akit nem szeret, a *miért nem képes* betoldása a (14a) példában abból fakad, hogy a fordító ismeri Probst ellenszenvét a sógora iránt. Ugyanezt fejezi ki a (15a) explicitációs fordítása: *Probst már nem is nagyon figyelt oda rá*.

8. Konklúzió

Túlzás lenne konklúziót keresni néhány fordítási példa rövid elemzése után. A kérdés az volt, hogy tetten érhető-e a fordításspecifikus explicitáció. Létezik-e? Hiszen mint a szakirodalmi áttekintésből látható volt, többen nem hisznek benne. Szükség van-e egyáltalán erre a kategóriára? Azt mondanánk igen, a kategorizáció hasznos lehet, amennyiben közelebb visz a vizsgált jelenség megértéséhez. És itt az explicitációról, mint a kétnyelvű kommunikáció egyik jellegzetességéről van szó.

A tudástöbbletből fakadó explicitáció példái akár a vizsgált műben is tetszés szerint szaporíthatók. Idézzük újra ez első példánkat:

(16) A week later the *sightings* began. (Franzen 5)

(16a) Ezután egy héttel a *St. Louis-i járókelők kezdtek furcsa jelenségeket észlelni az utcán*. (Bart 9)

Talán most már többet mondhatunk róla. Az explicitáció ténye vitathatatlan, hiszen az angol hat szóval szemben tizenkét szó áll szemben a magyarban. A kontextuális alany betoldása az angol–magyar fordításban nem újonnan felfedezett jelenség, erről régóta tud a fordítástudomány. De itt azért többről van szó. Látjuk, hogy a fordító a regény tartalmával kapcsolatos ismereteit is beépítette ennek a mondatnak a fordításába. Néhány hasonló példát felsoroltunk, amelyek mind megfelelnek annak a követelménynek, hogy nem kötelező bennük az explicitáció, nem magyarázhatók a két nyelv rendszerbeli és nyelvhasználati

(szövegépítési) különbségeivel, valamint a háttérismeretek különbségeivel. Mármost ami az okokat illeti. Ezért nem is lehet őket előrejelezni a forrásnyelvi szövegből kiindulva. Az előrejelezhetőség hiányát még hozzátehetjük a fordításspecifikus explicitáció megkülönböztető jegyeihez. Itt valaki felvethetné, hogy ez a feltétele Sonja Tirkkonen-Condit „*unique item*” kategóriájának is (2004), de van azért különbség: a fordításspecifikus explicitáció célja nem a célnyelvspecifikus elemek bevitele a fordítás szövegébe (pl. *izeg-mozog, csurran-cseppen*). A célokat illetően most sem tudtam újabbat mondani, mint azt, amit 1999-ben második okként neveztem meg, hogy a fordító mindig az elképzelt hallgatóság minél jobb kiszolgálására törekszik, és a fordításspecifikus explicitációkban ezek a törekvések még szembetűnőbbek.

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus linguistics and translation studies. implications and applications. In: Baker, M., Francis, G. and Tognini-Bonelli, E. (eds) *Text and technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- Baker, M. 1998. (ed.) *Encyclopedia of translation studies*. London: Routledge.
- Becher, V. 2010. Abandoning the notion of „translation.inherent” explicitation. Against a dogma in translation studies. *Across languages and cultures* Vol.11. No. 1. 1–28.
- Becher, V. 2011. *Explicitation and implicitation in translation. A corpus-based study of English–German and German–English translations of business texts*. PhD Dissertation. Universität Hamburg.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds) *Interlingual and intercultural communication. discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 17–37.
- Englund Dimitrova, B. 2005a. Combining product and process analysis: explicitation as a case in point. *Bulletin suisse de linguistique appliquée* No. 81. 21–35.
- Englund Dimitrova, B. 2005b. *Expertise and explicitation in the translation process*. Amsterdam: Benjamins.
- Heltai P. 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Budapest. Eötvös József Kiadó.
- Kamenická, R. 2008. Explicitation profile and translator style. In: Pym, A., Perekrestenko, A. *Translation research projects 1*. Tarragona : Intercultural Studies Group, Universitat Rovira i Virgili. 117–130.
- Klaudy K. 1998. Explicitation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge encyclopedia of translation studies*. London: Routledge. 80–84.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* I. évf. 2. szám. 5–21.
- Makkos A., Robin E. 2011. Explicitáció és implicitáció a visszafordításban. *Alkalmazott nyelvtudomány*. XI. évf.1–2. szám. 135–151.
- Pym, A. 2005. Explaining explicitation. In: Károly K., Fóris Á. (eds) *New trends in translation studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 45-74.
- Robin E. 2014. *Fordítási univerzálék a lektorált fordításokban*. Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK.
- Robin 2018. *Fordítási univerzálék és lektorálás*. Fordítástudományi értekezések III. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Tirkkonen-Condit, S. 2004. Unique items – over- or underrepresented in translated language? In: Mauraanen, A., Kujamäki, P. (eds) *Translation universals. Do they exist?* Amsterdam: Benjamins.177–187.

Vermes A. 2018. A fordítási explicitáció néhány kérdéséről. *Modern Nyelvoktatás*. 24. évf. 2–3. szám. 31–40.

Források

Franzen, J. 1988. *The Twenty-Seventh City*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Franzen, J. 2016. *A huszonhetedik város*. Budapest: Európa. Fordította: Bart István.